

فصلنامه پژوهش های مدیریت در جهان اسلام

شماره مجوز: ۸۵۴۹۵ شماره استاندارد بین المللی: ۶۰۹۴-۲۶۷۶ شماره سوم (تابستان ۱۳۹۹)

بررسی روش ها و راهبردهای تدریس در کلاس های چند پایه

با تاکید بر روش یادگیری خود راهبری

(تاریخ ارسال ۱۳۹۸/۱۲/۲۵ تاریخ پذیرش ۱۳۹۹/۰۵/۲۰)

دکتر خاتون عزتی^۱

چکیده

هرفردی خواه در شهر خواه در روستاه برای رشد کامل استعدادهای خویش باید امکانات مساوی داشته باشد. زیرا هوش را هم در جاهای کم جمعیت می توان سراغ گرفت و هم در نقاط پر جمعیت، هم بر سر راه های باریک و هم بر سر شاهراهها، هر جا کودک باشد هوش هم هست. آموزش در کلاس های چند پایه، شیوه ای است که دسترسی کودکان روستایی را به کلاس درس بیشتر می کند. البته تدریس در این کلاس ها، نیازمند برخورداری از مهارت های ویژه و روشهای مناسب سازماندهی کلاس است. همچنین «به روز کردن شیوه های تدریس، کارآمد کردن بهره گیری از منابع، افزایش مشارکت جمعی و توسعه سواد» را می توان از دلایل تشکیل کلاس های چند پایه شمرد. با تاکید بر اینکه افزایش یادگیری از طریق آزاد گذاشتن دانش آموزان با نسبت های متفاوت در کلاس های چند پایه، می تواند امتیازی برای آن محسوب شود، می توان گفت یکی از بهترین روش ها، روش یادگیری خود راهبر می باشد که می تواند در مناطق دور از شهر (روستاها) و در کلاس های چند پایه به نحو احسن استفاده شود و کمبودهای موجود در ابعاد نیروی انسانی و امکانات آموزشی را برطرف کند. هدف از پژوهش حاضر " بررسی روشها و راهبردهای تدریس در کلاس های چند پایه با تاکید بر روش یادگیری خود راهبری " می باشد.

واژگان کلیدی: کلاس های چند پایه، یادگیری خود راهبری، رویکردهای آموزشی،

تدریس

۱. دکتری علوم تربیتی، آموزگار آموزش و پرورش ناحیه ۲ کرمانشاه. Kh.ezati۶۲@gmail.com

مقدمه

کلاس‌های درس از نظر حضور تعداد پایه‌های تحصیلی یکسان یا متفاوت، به دو گروه مجزای «کلاس‌های درس تک پایه» و «کلاس‌های درس چند پایه»^۱ تقسیم می‌شوند. کلاس‌های چند پایه برای گام برداشتن در مسیر آموزش مهارت‌های ارتباطی و رشد اجتماعی، امکانات بیشتری را به همراه دارند (آقا زاده و فتحی، ۱۳۸۹) کلاس چند پایه از چند پایه تحصیلی (دو سه پایه یا بیشتر) تشکیل می‌شود. در کلاس‌های چند پایه دانش آموزانی در سنین متفاوت و با توانایی‌ها و مهارت‌های متفاوت شرکت می‌کنند. (کیانی ۱۳۸۲) نگاه‌های مختلفی به کلاس‌های درس چند پایه وجود دارد. برخی این کلاس‌ها را در زمره معضلات نظام آموزشی می‌دانند که باید از میان برداشته شود. بعضی دیگر وجود این کلاس‌ها را به مثابه فرصتی برای آموزش و پرورش بهینه به شمار می‌آورند. بررسی ادبیات کلاس‌های درس چند پایه، در سال‌های اخیر نشان می‌دهد در نظام‌های آموزشی پیشرفته مانند نظام آموزشی ایالات متحده کانادا، کلاس‌های درس چند پایه به صورت عمدی ایجاد می‌شوند. به دیگر سخن، در کشورهای پیشرفته با وجود امکان دسترسی به آموزش و تسهیلات برای برگزاری کلاس‌های درس تک پایه، در دوره ابتدایی نگاه‌ها به ایجاد کلاس‌های درس چند پایه معطوف است. در بسیاری از کشورها دبستان‌های تک آموزگاره (کلاس‌های چند پایه) برای آموزش کودکانی به کار می‌رود که در مناطق روستایی مجزا و دور افتاده زندگی می‌کنند. بنا به تحقیق «دفتر بین‌المللی ژنو» در سال ۱۹۵۹ تعداد دبستان‌های تک آموزگاره در هندوستان به ۱۱۶۲۲۳، در برزیل ۸۰۸۵۶، در فرانسه به ۴۳۴۹۰، در کانادا به بیش از ۱۰۰۰۰، و در ایالات متحده آمریکا به ۲۳۶۹۵ باب رسیده است. در نیکاراگوئه ۹۵ درصد مدارس روستایی و در استرالیا شایع‌ترین نوع مدرسه، دبستان‌های تک آموزگاره بود. در زلاندنو نام نویسی ۹ تن کودک کافی بود که تاسیس دبستانی تک آموزگاره را توجیه کند. از بررسی «دفتر بین‌المللی» این نیز بر می‌آید که در ۴۵ کشوری که آمار به دست داده‌اند، از هر ۹ آموزگار یک نفر در دبستان تک

۱. Multi grade classrooms

آموزگار درس می‌داده و مجموع شاگردان دبستان‌های تک آموزگار ۱۱ میلیون نفر بوده است. محققان درباره کیفیت آموزش در این مدارس چنین نتیجه گرفته‌اند که نمرات حاصله، نسبت به برخی از مدارس مهم‌تر دیگر بهتر بوده و شاگردان آمادگی تمام داشته‌اند که متعاقباً در مدارس متوسطه تعلیمات عمومی با حرفه‌ای ادامه تحصیل دهند. در دبستان تک آموزگار، معلم چون پیغمبری است که شاگردان به دورش حلقه زده‌اند. وی در دبستان خود پیش‌آهنگ آموزش و پرورش است. دبستان تک آموزگار مزایای خاصی در بر دارد: چون کوچک است، ساختمان آن نسبتاً ارزان تمام می‌شود. شاگردان این دبستان تشکیل نوعی خانواده می‌دهند که در آن بزرگ‌ترها عادت می‌کنند کوچک‌ترها را زیر پر و بال بگیرند و کودکان با استعدادتر دیگران را از معلومات خود بهره‌مند سازند. آموزگار بیشتر نقش برنامه‌ریز و پدر و مشاور را ایفا می‌کند تا نقش مربی را و چون نمی‌تواند در آن واحد به همه کلاس‌ها درس همگانی بدهد، از کرسی خود به زیر می‌آید و در میان شاگردان گردش می‌کند و هر جا که لازم‌تر بود به کمک جمعی از آنان یا فرد فردشان می‌شتابد. کودکان ناگزیرند به امکانات خود متکی باشند و در پرتو اندرزه‌های بصیرانه قرار می‌گیرند که چگونه خودشان کار خویش را سامان دهند. درباره مشکلات مشترک خود بحث کنند، به نتایج درست برسند و رفتار گروه خود را در جهات مطلوب سوق دهند. مراکز کوچک روستایی مایل‌اند که برای خود مدرسه‌ای داشته باشند و به آن نیاز هم دارند. این مدرسه در عین حال باید هم برای کودکان یک مرکز آموزشی باشد و هم برای بزرگسالان یک مرکز اجتماعی. بنابراین باید مناسب هدف‌های روستایی طرح‌ریزی شود و مجهز به اتاق‌هایی فضا‌دار باشد تا بتوان در آن، روزها به فعالیت‌های دبستانی پرداخت و شب‌ها و ایام تعطیل دور‌های ترویج برای بزرگسالان دایر کرد. هر مدرسه روستایی علاوه بر این دارای یک سالن اضافی باشد تا در آن برای خردسالان و بزرگسالان کارگاه ایجاد گردد. چالشی که همواره معلمان کلاس‌های چند پایه به آن مواجه هستند، برطرف کردن نیازهای فراگیران در یک کلاس درس با سطوح مختلف تحصیلی است، چرا که این دانش‌آموزان از تواناییها، سطوح پیشرفت، رشد اجتماعی و جسمانی متفاوتی برخوردارند تا بتوانند رشد خود را هبیری را در دانش‌آموزان تسهیل و تسریع کنند

(میلر^۱ ۱۹۹۹). بنابراین خواه ناخواه یادگیری خود راهبر وابسته به کسی است که مسئولیت یادگیری را بر عهده دارد و فرد مسئول شخصی است که باید یاد بگیرد چگونه از روشها و منابع آموزش استفاده کند. یکی از معیارهای اثربخشی یادگیری آن است که فراگیران، خودشان فرآیند یادگیری را بر عهده بگیرند و در واقع بتوانند آن را رهبری و هدایت کنند.

بخش اول: بیان مسئله و مبانی نظری پژوهش

تدریس در کلاس های چند پایه، پدیده تازه ای نیست. در برخی از کشورها، به ویژه در کشورهای اسلامی، چندین قرن از این روش آموزشی در مدرسه های مذهبی استفاده شده است. در کشورهایی مثل چین و نپال، پیش از اجباری شدن آموزش ابتدایی و نیز در کشورهایی که تحت سلطه استعمار قرار داشتند، تدریس در کلاس های چند پایه از قدمت یکصد ساله برخوردار است (برج و مایک ۱۳۷۹). در کشور ما نیز عوامل جمعیت شناختی، جغرافیایی، تاریخی، سیاسی، اقتصادی، دینی و فلسفی در تشکیل کلاس های چند پایه اثر چشمگیری داشته اند و از این روش تدریس برای برآوردن نیاز آموزش همگانی استفاده شده و می شود (رئوف ضیایی ۱۳۸۵). اگر چه در نظام آموزش و پرورش کشور ما، به منظور برقراری عدالت آموزشی، یعنی دادن حق طبیعی آموزش به تمامی کودکان واجب التعلیم کشور، از تدریس در کلاس های چند پایه استفاده می شود، اما بررسی های انجام شده در این مقوله مهم آموزشی و پرورشی، اجمالی و پراکنده اند و هیچ اقدام جدی و مثبتی در این زمینه صورت نگرفته است. حتی از نتایج بررسی های انجام شده نیز استفاده ای نشده است (نحوه اجرای برنامه درسی، اداره کلاس در کلاس های چند پایه. وزارت آموزش و پرورش، معاونت آموزشی، ۱۳۷۱). بنابراین می توان گفت در کشور ما، این بخش از آموزش و پرورش، نادیده انگاشته شده است (همان).

بخش دوم: ضرورت و اهمیت پژوهش

در شرایطی که به تدریج وارد هزاره سوم تمدن بشری می‌شویم، ضرورت آینده‌نگری توأم با برنامه‌ریزی دقیق، برخاسته از حساسیت به مسائل آموزش و پرورش، بیش از هر چیزی مطرح می‌شود. در این راستا، تبادل تجربه، نوآوری، ابتکار و تنوع روش‌ها، و فنون و مهارت‌های تدریس در بین معلمان به منظور باروری و ارتقای کارایی نظام آموزش و پرورش، انکارناپذیر می‌نماید. امروزه، با گسترش شهرنشینی و افزایش مهاجرت از روستا به شهر، به دلیل کمبود امکانات رفاهی و اشتغال و اجرای برنامه‌های تنظیم خانواده، جمعیت ساکن روستا و به تبع آن جمعیت دانش‌آموزی آن کاهش یافته است و کلاس‌ها و مدرسه‌ها از تک پایه به چندپایه و در مواردی به چندپایه و مختلط تبدیل شده‌اند. در کشورهایی که تجربه موفق از آموزش کلاس‌های چندپایه داشته‌اند، اعلام شده است که دانش‌آموزان این کلاس‌ها، علاوه بر پیشرفت تحصیلی، از مهارت یادگیری خودگردان برخوردار شده‌اند. خلاصه این که، آموزش در کلاس‌های چندپایه برای کشورهای در حال توسعه که بخش اعظم جمعیت واجب‌التعلیم آن‌ها در روستاها پراکنده‌اند، به عنوان یکی از راهکارهای مؤثر در بهبود کیفی و کمی آموزش ابتدایی تلقی می‌شود و چنانچه معلمانی با انگیزه و دارای مهارت کافی به کار گمارده شوند، به نتایج چشمگیری خواهند رسید. بنابراین در این پژوهش در پی بررسی روش‌ها و راهبردهای تدریس در کلاس‌های چند پایه با تاکید بر روش یادگیری خود راهبری می‌باشیم و با توجه به اینکه تا کنون پژوهشی که به این موضوع پرداخته باشد، صورت نگرفته است، انجام این پژوهش ضروری به نظر می‌رسد.

بخش سوم: اهداف تحقیق و تعریف متغیرها

- ۱- بررسی روش‌ها و راهبردهای تدریس در کلاس‌های چند پایه با تاکید بر روش یادگیری خود راهبری.
- ۲- ارائه پیشنهادها و راهکارهای تحصیلی.

بند اول: تعریف نظری متغیرها

- **تدریس چند پایه:** به نوعی از تدریس در آموزش ابتدایی اطلاق می شود که در آن دانش آموزان در یک کلاس توسط یک معلم آموزش داده می شوند (برچ ۱۳۷۹).

- **خودراهبری:** لیمن (۱۹۹۷)، مورو، شارکی و فرستون (۱۹۹۳) خودراهبری را به عنوان مهار کننده تدریجی تغییرات از معلم به شاگرد در نظر گرفته و اعتقاد دارند که در یادگیری خود راهبر فراگیران با یک رویارویی عظیم و مستقل به هدف گذاری و تصمیم گیری در یادگیری و تشخیص ارزشمندی می پردازند. به علاوه آنان در می یابند که چگونه تکالیف یادگیری خود را در یک چهارچوب معین انجام دهند تا به اهداف دست یابند (نقل از ناد۱۳۸۲).

بند دوم: تعریف عملیاتی متغیرها

تدریس چند پایه: موقعیت هایی است که در آن ها دانش آموزانی که از نظر سن، توانایی متفاوت هستند همه در یک کلاس آموزش می بینند.

بخش چهارم: پیشینه تحقیق

- از جمله تحقیقات انجام شده در این زمینه، تحقیقی است پیرامون کلاس های چند پایه که بر اساس نتایج آن، بخشنامه ای نیز به تمام ادارات کل آموزش و پرورش استان ها ارسال شد. در این بخشنامه توصیه شده است: «کلاس های ادغامی از پایه های متوالی تشکیل شوند و نظارت، پیگیری، و اصلاح امور آن ها از اولویت بیشتری برخوردار شود. همچنین برنامه ورزش این کلاس ها، برای هرپایه به صورت مجزا طراحی شود^۱.

- در سال ۱۳۸۰، نیز طرح پیشنهادی غیر مصوب دیگری از طرف دفتر آموزش و پرورش عمومی ارائه شد که هدف آن افزایش فرصت های یادگیری و

۱. بخشنامه شماره ۳۱۴/۱۵۵۳ مورخ ۷۲/۳/۸، دفتر آموزش ابتدائی و راهنمایی تحصیلی

جبران عقب ماندگی تحصیلی در کلاس‌های چند پایه بود. در این طرح نیز خواسته شده است، بین ۲ تا ۶ ساعت و هفته و به مدت ۸ ماه به ساعات آموزشی مصوب دانش‌آموزان هر پایه اضافه شود. این طرح در برخی از استان‌های کشور مورد توجه قرار گرفت و اجرا شد و نتایج مثبتی نیز در بر داشت^۱.

- سیمون و یمن در تحقیق که نتایج آن را در سال ۱۹۹۵ منتشر کردند، ضمن بررسی ۶۵ تحقیق در زمینه کلاس‌های چند پایه که ۲۳ مورد آن‌ها در ایالات متحده انجام گرفته بودند، نتایج تست‌های استاندارد را در کلاس‌های تک پایه یا چند پایه مقایسه کردند و نتیجه گرفتند که عموماً نتایج برابر هستند. بررسی تأثیرات کلاس‌های چند پایه در کالیفرنیا نشان می‌دهد، این کلاس‌ها ضمن اینکه فرصت خوبی برای انجام کار گروهی و برقراری ارتباط دانش‌آموزان با یکدیگر فراهم می‌کنند، رشد اجتماعی و درک متقابل آنان را نیز بالا می‌برند و زمینه ساز دوستی با دانش‌آموزان پایه‌های دیگر هستند که خود این امر سبب می‌شود، دانش‌آموزان به نظرات یکدیگر اهمیت بدهند. بررسی‌ها در مجموع نشان می‌دهند، در صورتی که کلاس‌های چند پایه از طرف مسئولان و والدین حمایت شوند، بسیار موفق خواهند بود. (کیایی ۱۳۸۲)

- ماریانو در تحقیقی با عنوان «اكتسابات دانش‌آموزان در کلاس‌های چند پایه». تأثیر ساختار کلاس بر عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دوره ابتدایی مطالعه کرده است. در این تحقیق ۱۹۰۰ نفر دانش‌آموز پایه‌های سوم و چهارم و پنجم ابتدایی حضور داشتند. نتایج این تحقیق در درس ریاضی نشان داد که نمرات دانش‌آموزان چند پایه ۰/۱ انحراف استاندارد پایین‌تر از دانش‌آموزان کلاس‌های تک پایه است. تفاوت‌های مشاهده شده در کلاس‌های بالاتر یعنی چهارم و پنجم بیشتر شد و از نظر آماری معنی‌دار بود (ماریانو ۲۰۰۹).

۱. گزارش افزایش کیفیت فرآیند یاددهی- یادگیری در کلاس‌های چند پایه استان مازندران، ۴۵۹۰۱/۴۰۰ مورخ

- پاروان و میلر بروس در تحقیقات دیگری نشان دادند که برنامه های کلاس های چند پایه باعث ارتقای سطح آموزش در بسیاری از مدرسه ها شده و نتایج بهتری از آموزش سنتی داشته است. پاروان، ۶۴ مورد مطالعه در آمریکا و کانادا انجام داد و متوجه شد که اکثر کلاس های چند پایه (۵۸ درصد) در پاسخ به تست ها، موفقیت بیش تری داشته اند و در مورد بهداشت روانی نیز ۵۲ درصد آن ها از وضعی بهتری برخوردار بوده اند.

- رحیمی و دیگران (۱۳۹۲) در تحقیقی با عنوان «مقایسه رشد اجتماعی دانش آموزان کلاس های چند پایه با تک پایه»، ۱۳۵ نفر را مورد آزمون قرار داد و به این نتیجه دست یافت که نمرات رشد اجتماعی دانش آموزان کلاس های چند پایه بیشتر از نمرات رشد اجتماعی دانش آموزان تک پایه است.

- مددی (۱۳۸۳) پژوهشی با عنوان «بررسی و مقایسه مهارت های اجتماعی، عزت نفس و پیشرفت درسی دانش آموزان کلاس های چند پایه و دانش آموزان کلاس های تک پایه» را انجام می دهد که به استناد یافته های این پژوهش، بین دانش آموزان کلاس های چندپایه و تک پایه از نظر میزان مهارت های اجتماعی و پیشرفت درسی تفاوت معناداری وجود دارد و دانش آموزان کلاس های چندپایه، مهارت های اجتماعی و پیشرفت درسی بالاتری را نسبت به دانش آموزان کلاس های تک پایه نشان دادند. بین این دو گروه (کلاس های چندپایه و تک پایه) از نظر عزت نفس تفاوت معناداری مشاهده نشد و فقط در خرده آزمون های عزت نفس، میانگین نمره های دانش آموزان کلاس های چندپایه نسبت به تک پایه بالاتر بود (مددی ۱۳۸۳).

- بر اساس نتایج تحقیقات و تجربه های انجام شده در کشورهای عضو مرکز نوآوری آموزشی برای توسعه در آسیا و اقیانوسیه و سایر کشورها و همچنین ماهیت آموزش در کلاس های چند پایه، به نظر می رسد، تحلیل علمی وضع

موجود و ارائه طرح‌ها و برنامه‌های متناسب در این زمینه ضرورتی اجتناب‌ناپذیر دارند. (APBD)

بخش پنجم: دلایل اهمیت روز افزون کلاس‌های چند پایه

افزایش سالیانه مدرسه‌ها در کلاس‌های چند پایه (مختلط) به دلایل زیر اهمیت توجه به این قبیل کلاس‌ها را روز افزون کرده است:

الف) کاهش جمعیت دانش‌آموزی روستاها.

ب) کمبود معلمان ابتدایی در بعضی از مناطق یا نواحی کشور که باعث شده است برای جذب و آموزش تعداد بیشتری دانش‌آموز کلاس‌ها به صورت چند پایه اداره شوند.

ج) اهمیت و ضرورت جذب تمامی دانش‌آموزان واجب‌التعلیم کشور توسط وزارت آموزش و پرورش.

د) اهمیت و ضرورت جذب و سازماندهی کودکان بازمانده از تحصیل دوره ابتدایی.

کلاس‌های درس چند پایه، چگونه کلاسی است؟

- کلاس چند پایه همان‌طور که از نام آن پیداست، از چند پایه تحصیلی (دو یا سه پایه یا بیش‌تر) تشکیل می‌شود.
- در کلاس‌های چند پایه، دانش‌آموزانی در سنین متفاوت و یا توانایی‌ها و مهارت‌های متفاوت، شرکت می‌کنند.
- در این کلاس‌ها، دانش‌آموزان با همه تفاوت‌هایی که از نظر سنی، سطح رشد و مهارت‌ها و توانایی‌های یادگیری دارند، در کنار هم و به وسیله یک معلم آموزش می‌بینند.
- هر کلاس چند پایه، حداقل به مدت دو سال و به طور معمول سه سال با همان ترکیب اولیه تشکیل می‌شود و در تمام این سال‌ها هم از وجود همان معلم بهره می‌برد.

در اینجا لازم است ابتدا توضیح کوتاهی درباره تفاوت «کلاس های چند پایه با کلاس های چند سنی^۱ و ترکیبی^۲ ارائه نماییم.

در «کلاس های ترکیبی» نیز دو یا سه پایه در یک کلاس و به وسیله یک معلم آموزش می بینند، اما به طور معمول، هر پایه از برنامه درسی جداگانه ای پیروی می کند. دانش آموزان پایه چهارم، برنامه درسی مربوط به کلاس چهارم و دانش آموزان پایه پنجم نیز برنامه درسی مربوط به خود را دنبال می کنند؛ یعنی برای هر پایه، برنامه درسی کاملاً جداگانه ای تدوین و تدریس می شود. مبنای تدریس در این کلاس ها، برنامه درسی است و معلم با جدیت به برنامه درسی مخصوص هر پایه پایبند خواهد بود. در کلاس های چند سنی دانش آموزان با دامنه گسترده ای از سنین مختلف شرکت دارند و گاهی فاصله سنی آنها به چندین سال نیز می رسد. در این کلاس ها دانش آموزان هر پایه بدون توجه به تفاوت سنی خود بر اساس برنامه درسی جداگانه ای آموزش می بینند. یعنی اساس تدریس در این کلاس ها برنامه درسی است و هیچ گونه توجه ویژه ای به تفاوت های سنی و تفاوت در استعداد دانش آموزان نمی شود. طبق پژوهش های به عمل آمده کلاس ها چند پایه فرصت ها و مزایا را فراهم می آورد از جمله:

- به دانش آموزان فرصت می دهند، براساس مهارت ها، استعداد، علاقه، نوع شخصیت و میزان سن خود با یکدیگر همکاری کنند و باعث گسترده شدن حوزه تجربه ها و روابط اجتماعی دانش آموزی شود.
- با افزایش دامنه یسنی دانش آموزان، سطح پیشرفت آنان را افزایش می دهد و سبب می شود دانش آموزان، دوستی های خود را بر اساس عوامل دیگری به جز سن نیز پایه ریزی کنند.

۱. Multi age classrooms

۲. Combination classrooms

- برای دانش‌آموزان بزرگتر فرصت فراهم می‌کند تا با درس دادن به دانش‌آموزان کوچکتر نقش معلم را بازی کنند و به رهگیری از یک معلم در چند سال تحصیلی متوالی سبب عمیقتر شدن پیوند بین معلم و دانش‌آموزان می‌شود.
- دانش‌آموزان پذیرش و تحمل دیگران را یاد می‌گیرند و زمانی که دانش‌آموزان براساس سطح توانایی خود آموزش ببینند، شرایط طبیعی تری برای آموزش فراهم می‌شود.
- می‌توان گفت که قدرت مدرسه در ایجاد مناسب‌ترین محیط آموزشی افزایش می‌یابد زیرا انتخاب نوع سازماندهی کلاس‌ها ی احتمالی را افزایش می‌دهد.

بنابراین با توجه به افزایش روز افزون کلاس‌های چند پایه و اهمیت میزان پیشرفت فراگیران، باید روش‌های مناسبی را جهت تدریس و روش یادگیری در کلاس‌های چند پایه به کار گرفت. در این پژوهش راجع به روش‌های یادگیری پرسش و پاسخ، حل مسئله، و خود راهبری با تاکید بر روش خود راهبری در کلاس‌های چند پایه، مطالبی ذکر میشود.

الف) روش پرسش و پاسخ

شیوه‌ای است که معلم به وسیله آن فراگیر را به تفکر درباره مفهومی جدید یا بیان مطالبی فراگرفته شده تشویق می‌کند. در این روش شاگرد تلاش می‌کند با کوشش‌های ذهنی، از معلوم به مجهول حرکت کند. این روش را روش سقراطی نیز گفته‌اند. روش پرسش و پاسخ به دلایلی چون تقویت اعتماد به نفس دانش‌آموزان، ایجاد علاقه و تقویت تفکر خلاق در شاگردان، تقویت استدلال و قدرت اظهار نظر شاگردان، شرکت بیشتر دانش‌آموزان در بحث و فعالیت‌های آموزشی و بیشتر شدن انگیزه فعالیت و تحقیق در شاگردان برای کلاس‌های چند پایه مفید و موثر می‌باشد.

ب) روش حل مسئله

این روش در حقیقت نوعی آماده کردن فراگیر است برای زندگی. زیرا زندگی یعنی مواجه شدن با مسایل و کوشش برای حل آنها. در این روش فعالیت‌ها آموزشی به گونه‌ای تنظیم می‌شود که در ذهن فراگیر مسئله‌ای ایجاد شود و او علاقه‌مند شود که با تلاش خود راه حلی برای آن مسئله پیدا کند. روش حل مسئله ممکن است بصورت فردی و یا گروهی اجرا شود. روش حل مسئله موجب ارتباط فعالیت‌های مدرسه با زندگی واقعی شاگردان می‌شود و از نظر روانشناسی یکی از بهترین روشهای تربیتی برای ایجاد تفکر علمی در شاگردان است و باعث برانگیختن علاقه‌ی طبیعی شاگردان به درس می‌شود. با ایجاد مسئله در ذهن دانش‌آموزان معلم تنها به عنوان راهنما بوده و دانش‌آموزان خود به دنبال راه حل مورد نظر می‌روند. در نتیجه معلم وقت بیشتری را در جهت رسیدگی و تدریس به سایر پایه‌ها دارد. (متین، ۱۳۸۲).

ج) روش خود راهبری

نولز^۱ (۱۹۷۵) خودراهبردی را به صورت فرآیندی تعریف می‌کند که فراگیران با یا بدون کمک دیگران برای تشخیص نیازهای یادگیری، تنظیم اهداف، شناسایی منابع، انتخاب و اجرای استراتژی‌های لازم و ارزشیابی پیامدهای یادگیری پیشقدم می‌شوند. از نظر فلسفی ریشه‌های خودراهبری را می‌توان در مکتب انسانگرایی جستجو کرد. نظریات مدارس آزاد، کلاس‌های باز و آموزش و پرورش فرآیندی گویای ارتباط و همبستگی شدید آموزش و پرورش و فلسفه انسان‌گرایی با خود راهبردی است (نقل از گیچ و وبرلاینر، ۱۳۷۴) به این منظور بیکر و اسنومن (۱۹۹۰) هدف‌های اصلی رویکرد انسان‌گرایانه را به شکل زیر معرفی می‌کنند:

- تقویت راهبردی و استقلال فراگیران

- تقویت خلاقیت شاگردان
- تقویت روحیه زیباشناسی
- تقویت حس کنجکاوی

گیج و وبرلاپتر (۱۹۹۱) در بررسی خود به این نتیجه رسیدند که مبنای آموزش انسان گرا بر مفروضات اساسی زیر استوار است:

- ۱- دانش آموزان چیزی را یاد می‌گیرند که به داشتن آن نیاز و علاقه دارند.
- ۲- تمایل به یادگیری از نحوه یادگیری و کسب دانش مهمتر است.
- ۳- ارزشیابی شخصی دانش آموزان تنها داوری معنادار کارشان محسوب می‌شود.
- ۴- احساسات و عواطف به اندازه شناخت اهمیت دارند و لذا یادگیری چگونه احساس کردن به اندازه یادگیری چگونه اندیشیدن اهمیت دارد.
- ۵- یادگیری زمان به وقوع می‌پیوندد که برای دانش آموزان تهدید آمیز نباشد.

معلم‌ان می‌توانند خودراهنبری و اثربخشی شخصی دانش آموزان را با ارائه فرصت‌هایی قبل از آموزش در خلال آن و بعد از آموزش برای اعمال نظارت، بر روی یادگیری آنها رشد دهند. البته این مساله به معنای اینکه دانش آموزان همه تصمیم‌ها را در اختیار بگیرند نیست، بلکه تأکید ما بر روی خودراهنبری و اثر بخشی دانش آموز بدین معناست که دانش آموزان به تفکر پرداخته و در راهبردها و تدابیر ویژه‌ای که فرصت‌هایی را برای تصمیم‌گیری و حل مساله به آنها عرضه می‌کند، خود را درگیر کنند، بدون اینکه به آنها گفته شود چه کاری باید انجام دهند. به عبارتی خودراهنبری افزایش هر گونه دانش، مهارت و پیشرفت تحصیلی یا رشد فردی است که دانش آموز خود شخصاً دست به انتخاب می‌زند. در یک کلاس خودراهنبر که نه معلم همه نظارت در کلاس را بر عهده دارد و نه همه

تصمیمات درباره فرایند یادگیری به دانش آموزان تفویض می شود، بلکه وظیفه اصلی معلم بررسی ضعف ها و یافتن راهبردهای متناسب با سبک یادگیری دانش آموزان است. همیسترا^۱ (۱۹۹۴). بدین منظور راهبردهای ویژه شامل تشویق و ترغیب دانش آموزان به تعیین اهدافشان برای رشد شخصی و بهبود آموزشی و برنامه ریزی شیوه های دستیابی به این اهداف است. ورنر^۲ و داویسون^۳ (۱۹۸۲) نیز به نقل از گانیر^۴، یکی از مهمترین ویژگی های ذاتی که در یادگیری موفق باید موجود باشد را انگیزه یادگیری می دانند و اعتقاد دارند که محیط یادگیری باید به گونه ای باشد که مورد قبول فراگیران واقع شود.

جدول ۱- فرضیات مختلف در خصوص محیط های معلم محور در مقابل محیط های خود راهبر

محیط خود راهبر	محیط معلم محور	فرضیه ها در مورد فراگیر
مستقل	وابسته	دیدگاه فراگیر
منبع غنی و ضروری برای یادگیری	نقطه آغازین ولی نه ضروری	نقش تجربه های فراگیر
رشد از طریق انجام تکالیف یا مساله	تغییر کردن با بلوغ و پختگی	آمادگی برای یادگیری
محور بودن تکالیف یا مساله	محور بودن موضوع یا متن	جهت دهی فراگیر
درونی، مبتنی بر کنجکاوی	پاداش ها یا تنبیهات بیرونی	انگیزش فراگیر

1. Hiemstra

2. Verner

3. Davison

4. Gurnierre

فعالیت‌های مربوط به یادگیری خودراهبر: رفتارهای مرتبط با یادگیری خود راهبر را می‌توان در دو دسته گسترده ارائه کرد: ۱- رفتاری ۲- شناختی

فعالیت‌های رفتاری یا خودمدیریتی، شامل انگیزش، اراده یا اختیار (خواستن یا تصمیم گرفتن)، مدیریت زمان و تداوم تلاش می‌باشد.

جدول ۲- طبقه‌های یادگیری خودراهبر: فعالیت‌های رفتاری (خودمدیریتی)

۱- تشخیص زمان مورد نیاز ۲- نگه داشتن اثر زمان سپری شده ۳- جدول زمانی مناسب ۴- اختصاص زمان بر حسب تکالیف	مدیریت زمان
۱- ایجاد یک محیط یادگیری خلاق ۲- تنظیم یادگیری و اهداف پیشرفت ۳- آغاز تلاش ۴- یافتن مواد درسی، ۵- تداوم تلاش	مدیریت تلاش
۱- دقت در نظارت ۲- بررسی تواناییها و ضعف‌های عادت‌ها در مطالعه ۳- ردیابی زمان و فعالیت‌های مدیریت تلاش	انگیزش یا اراده

در یک کلاس چند پایه، فعالیت‌های خودمدیریت؛ متوجه یا معطوف به اولین ارتباط با معلم است. دانش‌آموزانی که قادر به مدیریت زمان خود می‌باشند، جدول زمانی را دنبال و منابع درسی مورد نیاز را پیدا می‌کنند و تا زمان کامل شدن تکالیف، بروی آنها مکت می‌کنند. توانایی معلم در اداره سطوح، مختلف، فهم و درک را تسهیل می‌کند. بنابراین توفیق معلمان چند پایه در خلق محیطی است که این مهارت‌ها را تشویق کند.

فعالیت‌های شناختی: شامل فرایندهای ذهنی در انتخاب، بسط یا شرح دادن، سازماندهی، نظارت کردن یا پردازش اطلاعات از جهات دیگر می‌باشد.

جدول ۳- طبقه های یادگیری خودراهبر: فعالیتهای شناختی

فعالیت‌های نمونه	طبقه
۱- یافتن اطلاعات ضروری و رد کردن اطلاعات غیر ضروری ۲- خلاصه نویسی از مطالب کلاس ۳- زیر مطالب مهم خط کشیدن	انتخاب
مرور کلی مطالب و در نظر گرفتن اطلاعات و مواد درسی قبلی	درک
۱- مرور مطالب ۲- آزمون های یادیار ۳- خودآزمونی ۴- ابداع راهبردهای مناسب برای مطالعه	تقویت کننده های حافظه
۱- پرسش از خود ۲- تصویر سازی ۳- استعاره ها و قیاس ها	شرح و توضیح دادن (بسط دادن)
۱- مطالب را به بیان دیگری گفتن (بیان مطالب درسی به شکلی دیگر) ۲- کمک های ارتباطی (نقشه ها و نمودارها و خطوط زمانی) ۳- استفاده از منابع مربوط و چند گانه ۴- استفاده از دانش و آموخته های قبلی ۵- ارائه پاسخ هایی که فراسوی (فراتر از) مقتضیات و نیازها گسترش یافته است.	تلقیق (یکپارچگی)
۱- شناسایی آنچه بر آن مسلط نشده ایم (آن را نیاموخته ایم) ۲- آگاهی از ضعفها و تواناییهای شخصی	بازنگری (نظارت)

بخش ششم: فواید خودراهبری برای دانش آموزان

خلق و حفظ فضای مساعد کلاسی برای یادگیری خودراهبر، از جهات گوناگون برای معلم و دانش آموزان فایده و مزیت دارد. چنین کلاسی می تواند الگوهای بسیار عالی برای دانش آموزان جوانتر و ضعیف تر به منظور ایجاد فضای رقابت میان آنها فراهم کند. به همین دلیل است که معلمان کلاس های چند پایه تمایل دارند، مقدار زمان بیشتری را به دانش آموزانی

که مهارت‌های خودراهبری آنها توسعه نیافته است، اختصاص دهند. بنابراین در صورت افزایش راهبری دانش آموزان، معلمان کلاس‌های چند پایه می‌توانند مقدار زمان زیادتری را به آن دسته از دانش‌آموزانی که نیاز بیشتری به کمک دارند، اختصاص دهند. به عبارت دیگر، معلم به دانش‌آموز خود راهبر اجازه می‌دهد که با گروه‌های کوچک یا افرادی که به حمایت اضافی نیاز دارند، کار کند (میلر ۱۹۹۶). اگر دانش‌آموزان تشویق شوند تا بر یادگیری خود تسلط داشته و آن را کنترل کنند، احساس اثر بخشی فردی در آنها رشد یافته و انگیزه یادگیریشان افزایش می‌یابد. تقویت این احساس احتمال پیشرفت و رشد دانش‌آموزان را زیاد می‌کند. یکی از علل علاقه معلمان کلاس‌های چند پایه به یادگیری خودراهبر، تلاش برای حذف فضای رقابتی کلاس درس و جایگزین ساختن آن با فضای مشارکتی است. دانش‌آموزان خود راهبر در محیطی به یادگیری می‌پردازند که یادگیری در آن برای همگان به عنوان یک مزیت و ضرورت در نظر گرفته می‌شود و نه صرفاً به عنوان پاداشی برای افراد با استعداد. توماس و همکاران^۱ (۱۹۸۸) چهار مولفه اساسی را در فعالیت‌های آموزشی شناسایی کرده‌اند که یادگیری خود راهبر را افزایش می‌دهند:

۱- درخواست‌های علمی مقتضی

۲- حمایت‌های آموزشی کافی

۳- فرصت‌هایی برای یادگیری و تمرین فعالیت‌های اثر بخشی یادگیری خود راهبر

۴- ایجاد اهداف کلاسی (آموزشی) مناسب

درخواست آموزش باید به گونه‌ای پایه ریزی شود که دانش‌آموزان را درگیر کند ولی آنها را مایوس نکند. این درخواست‌ها باید صریح و خاص باشند یعنی درخواست‌ها باید بر روی مهارت‌هایی که تاکنون دانش‌آموزان بر آنها تسلط یافته‌اند ساخته شوند. با این حال اجبار یا تشویق فراگیر به تلاشی نو و تازه، مهارت‌ها را بیش از پیش رشد می‌دهد. حمایت‌های آموزشی، فعالیت‌ها یا منابع و مواردی هستند که بازخورد ارائه می‌دهند و پیشرفت دانش‌آموز را واری می‌کنند، یا از جنبه‌های دیگر، دانش‌آموز را به طرف یک هدف

^۱ Thomas and etc.

آموزشی هدایت و راهنمایی می‌کنند و بدون شک ارائه فرصت‌هایی بیشتر به دانش‌آموزان برای تمرین یادگیری خود راهبر، مهارت‌ها را در آنان تقویت می‌کند و این امر باعث می‌شود که در کلاس درس فضایی با تاکید بر خودراهبری ایجاد شود. این بدان معناست که دانش‌آموزان خواهند پذیرفت که پیشرفت‌شان را خودشان تحت نظارت قرار دهند، از سطوح مهارت خود مطلع باشند و قادر به تشخیص و جمع‌آوری منابع مورد نیاز برای تکمیل تدریجی چالش‌های بیشتر تکالیف تحصیلی باشند.

جدول ۴- فعالیت‌های یادگیری معلم برای پرورش خودراهبری در دانش‌آموزان

<p>برگزاری سخنرانی‌های انفرادی برای بحث در مورد پیشرفت و رفتار یادگیری فردی فراگیران</p>	<p>کمک به دانش‌آموزان برای تصور کردن تجربه خود رهبری (مدل خود راهبری)</p>
<p>ایجاد فرصت‌هایی برای دانش‌آموزان تا خود راهبر باشند، و حمایت از این فرصت‌ها در موقع لزوم گفت و گو، جلسات برنامه ریزی</p>	<p>کمک به دانش‌آموزان برای رسیدن به یک پیش‌بینی رضایت بخش از موفقیت خود به عنوان یک فراگیر و تقویت رشد خود راهبری آنها در خلال مصاحبه، و بررسی پیشرفت.</p>
<p>تشویق دانش‌آموزان و جلب کردن توجه آنان به ارزش یادگیری خود راهبر</p>	<p>سازماندهی فرآیندی به صورت قرارداد برای ساختارمند کردن زمان و تلاش، تعیین انتظارات و محدودیت‌ها، و کمک به دانش‌آموزان برای یافتن فعالیت‌های متناوب</p>
<p>حفظ تعهد نوشته شده در یک پیمان یادگیری مفصل و تعهد عمومی در گروه‌های هم‌تا</p>	<p>آموزش مهارت‌های جدیدی که دانش‌آموزان نیاز دارند مثل هدف‌گذاری، مدیریت زمان، و توزیع اطلاعات</p>

گروه‌های کاری تاسیس کنید تا دانش آموزان، تکمیل تکالیف و طرح‌های مشارکتی را با کمترین نظارت معلم یاد بگیرند	ایجاد فرصت‌هایی برای نشان دادن موفقیت‌های آنها و دادن پاداش به آنها برای تلاش‌هایی کرده‌اند.
الگو قرار دادن امانت‌داری و خطرپذیری، تاکید مجدد بر روی ارزش، درگیر کردن تلاش و رشد شخص	فراهم کردن فرصت‌هایی برای نشان دادن میزان خطرپذیری دانش‌آموزان

جدول ۵- فعالیت یادگیری که دانش‌آموز برای رشد خود راهبری انجام می‌دهد

دانش‌آموزان مهارت‌های خود را در تکالیف جدید مساله‌ساز تمرین می‌کنند.	دانش‌آموزان فهرستی از فراگیران خود راهبر تهیه می‌کند و سپس ویژگی‌های مشخص آنها را می‌نویسد، راه‌های یادگیری و مهارت‌های مشترک در بین آنها همچنین نیم‌رخ از فراگیر خودراهبر تهیه می‌کنند.
گروه‌های هم‌کلاسی، در مورد تغییرات رفتاری حاصل شده و موفقیت‌های ایجاد شده به وسیله هر فرد بحث می‌کنند.	دانش‌آموزان درباره اینکه چگونه می‌توانند بیشتر خودراهبر شوند، هدف‌گذاری می‌کنند و رفتارهایی را که می‌توانند پیشرفتشان را نشان دهد، فهرست می‌کنند.
دانش‌آموزان تقویت را از طریق هم‌کلاسی‌ها راهنما و ارائه طرح‌های کامل شده به عنوان مدارک موفقیت به دست می‌آورند.	دانش‌آموزان پیشرفت‌هایی را به منظور دستیابی به اهداف ارزیابی می‌کنند.
دانش‌آموزان را در طرح‌هایی درگیر کنید	دانش‌آموزان جایگاه خودشان را در مقیاس

که بتوانند به میزان زیادی در آن حیطه ها تسلط یابند.	مدیریت زمان، سازماندهی، موفقیت و شناسایی منابع می‌سنگد.
---	---

روش شناسی پژوهش: پژوهش حاضر از نوع تحقیق توصیفی - تحلیلی است و در گروه پژوهش ها کیفی قرار می گیرد. در این پژوهش به بررسی روش ها و راهبردهای تدریس در کلاس های چند پایه با تاکید بر روش یادگیری خود راهبری، پرداخته شده است. در این راستا منابع و مقالات مرتبط با کلاس های چند پایه مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

نتیجه گیری

بررسی ها در مجموع نشان می دهند در صورتی که کلاس های چند پایه از طرف مسئولان و والدین حمایت شوند، بسیار موفق خواهند بود. علاوه بر انجام فعالیت های گروهی ارتباط دانش آموزان با معلم، در کلاس های چند پایه عمیق تر است. معمولا دانش آموزان به مدت چند سال با یک معلم در ارتباط هستند و این فرصت مناسبی است تا معلم دانش آموزان پایه های بالاتر به افراد پایه های پایین تر در یادگیری کمک کنند و این امر باعث تقویت آموخته های خودشان هم می شود. همچنین، بر اساس تشخیص معلم، دانش آموزان این کلاس ها بیش از یک امتحان دو نوبته ارزشیابی می شوند، هر کودک می تواند به شیوه خودش یاد بگیرد و در مجموع استفاده از کلاسهای چند پایه، از نظام مبتنی بر فرد یا پایه تحصیلی، موثرتر و ارزان تر است. بنابراین رفتارهای خودراهر در کلاس های چندپایه اهمیت زیادی دارند. دانش آموزان می توانند به طور مستقل کار کنند، هدف گذاری نمایند و زمانشان را مدیریت کنند و منابع لازم را به کارشان تخصیص دهند، معلم نیز عمده منابع مورد نیاز دانش آموز را برای کمک به آنها در اختیارشان قرار می دهد. توسعه خودراهبری کار سختی است و نیازمند محیط یادگیری متفاوت از کلاس های درس سنتی و معلم محور است. خودراهبری در کلاس هایی پرورش می یابد که معلم بیشتر فعالیتهایی را ساخت دهی کند که ویژگیهایی همچون استقلال، خود مدیریتی و همکاری، خطر پذیری، هدف گیری شخصی و تکمیل وظایف را توسعه دهد. هر چند توسعه و رشد شرایطی که خودراهبری را بسط می دهد ممکن است نیازمند تلاش و تجدید تفکر در پیش فرض ها در مورد فراگیر باشند، اما تغییر در این فرضیه ها هم به نفع معلم و هم

دانش آموز است. به عقیده انسان‌گرایان با این روش، کلاس درس به رشد آزاد فراگیران یاری می‌دهد و یادگیری را بیش از پیش معنادار گرداند. بنابراین بطور خلاصه می‌توان گفت:

۱- خودراهبری در کلاس‌های چند پایه به معنای حذف نقش معلم نیست. بنابراین دانش‌آموزان کلاسهای چند پایه نیازمند هدایت و نظارت بیشتر معلم در توسعه رفتارهای خودراهر هستند، هر چند این نظارت غیر مستقیم است و به معنای حذف آزادی دانش‌آموزان نیست. با توجه به اینکه دیدگاه یادگیری خودراهر مبتنی بر رویکردهای انسان‌گرایانه و مکتب فلسفی (اگزیستانسیالیسم) است، نباید عملکرد معلم به شکلی باشد که خودپنداره، خلاقیت، حس زیبایی‌شناختی و کنجکاوی آنها را محدود کند.

۲- دانش‌آموزان باید در فرایند تصمیم‌گیری در مورد یادگیری خود درگیر شوند و این در صورتی ممکن می‌شود که معلم این شانس را به آنها بدهد. تقسیم مسئولیت کلاس به این معناست که دانش‌آموزان مسئولیت یادگیری خود را بر عهده بگیرند. تحقیقات نشان می‌دهد دانش‌آموزانی که کنترلی بر روی یادگیری خود ندارند، ارزشی برای فرایند یادگیری قایل نبوده و هیچ علاقه و تمرکزی به روی مطالب و یادگیری ندارند. (نادی ۲۰۰۳).

۳- معلمان باید دانش‌آموزان را به اندیشیدن و صحبت کردن در مورد آنچه در حال انجام آن برای خود و دیگران هستند، تشویق کنند. جریان تفکر شفاهی در رشد رفتارهای خودراهبری بسیار مهم است. معلمان باید به دقت هر چه تمام‌تر بر روی عملکرد دانش‌آموزان نظارت کنند، محیط آموزشی را به شکلی منظم ترتیب دهند که رفتارهای خودراهبری دانش‌آموزان از طریق برهمکنش حمایت شود. برهمکنش حتماً باید دو طرفه و به شکل معلم- دانش‌آموز و دانش‌آموز- دانش‌آموز باشد. این فعالیتها و موقعیت‌ها میزان انگیزش و توان خودراهبری دانش‌آموزان را افزایش می‌دهد و آنان را به بستر سازی قویتری در راستای رفتارهای خود نظارتی؛ خود رشدی و خودمدیریتی سوق می‌دهد.

۴- سطح دانش و اطلاعات دانش‌آموز و سطح دشواری تکالیف باید به دقت بررسی شود.

۵- واضح بودن اهداف آموزشی

۶-مهارت‌های دانش آموزان را با تکالیف جدید مساله ساز تقویت کنید و کلاس را طوری شکل دهید تا تشویق ها و تقویت ها از طریق همکلاسی‌های راهنما در هنگام کامل شدن طرح ها انجام گیرد و این موفقیت را ثبت کنند.

پیشنهادات کاربردی

- برگزاری همایش های استانی، برای دریافت نظرات مسئولان ادارت، گروه‌های آموزشی و آموزگاران و مدیر- آموزگاران.
- انجام تحقیق و پژوهش درباره برنامه ریزی، تدریس و اداره کلاس های چند پایه و مشکلات آنها.
- افزایش کارایی آموزش های ارائه شده و درس‌های مربوط به برنامه ریزی، تدریس و اداره مدرسه ها و کلاس های چند پایه در دوره تربیت معلم و دانشگاه‌های دولتی و غیر دولتی (آزاد).
- پژوهش در زمینه نیازسنجی آموزگاران و مدیر-آموزگاران، مدرسه های چند پایه و مختلط.
- ایجاد زمینه هایی جهت پژوهش در حیطه یادگیری خودراهبری.
- اجرای طرح آزمایشی یادگیری خودراهبری در برخی مدارس بعنوان نمونه و ارائه نتایج.
- ارزیابی مستمر از نحوه عملکرد و تدریس آموزگاران کلاس های چند پایه
- برگزاری دوره‌های ضمن خدمت کلاس ها ی چند پایه و دعوت از فعالان این حیطه.

محدودیت ها:

- در انجام این تحقیق، پژوهش هایی با این موضوع بسیار محدود بود، بنابراین جا دارد که در این زمینه فعالیت هایی صورت بگیرد.
- محدودیت های زمانی جهت انجام پروژه
- محدودیت منابع موجود

منابع و مأخذ

- آقا زاده، محرم و فضلی، رخساره (۱۳۸۹). راهنمای آموزش در کلاس‌های درس چند پایه، چاپ هشتم، تهران: انتشارات آبیژ.
- برج، ایان ولالی مایک. تدریس چند پایه در مدارس ابتدایی، ترجمه جعفری
- بیان، حسام‌الدین (۱۳۸۲). شیوه‌های نو در آموزش، انتشارات مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- رحیمی، حبیب‌الله و همکاران (۱۳۹۲). مقایسه رشد اجتماعی دانش‌آموزان کلاس‌های چند پایه با تک پایه، مجله رشد آموزش علوم اجتماعی، تابستان ۱۳۹۲- شماره ۵۹، صص ۲۴-۲۹
- رئوف ضیایی، رضا (۱۳۷۸)، تدریس و اداره‌ی کلاس‌های چند پایه، تهران، وزارت آموزش و پرورش.
- صیادی، سید فرهاد (۱۳۸۶)، مدرسه‌ای در یک کلاس. چاپ اول، کرمانشاه: انتشارات موسسه فرهنگی، هنری و سینمایی کوثر.
- فضلی، رخساره (۱۳۸۲)، بیشینه کلاس‌های چند پایه، مجله رشد معلم: بهمن ۱۳۸۲- شماره ۱۷۹، صص ۵۰-۵۲.
- متین، نعمت ا... (۱۳۸۷). آموزش ابتدایی و کلاس‌های چند پایه، روزنامه‌ی نگاه سال نهم، شماره ۱۵۷، مهر ماه.
- نادى، محمدعلی (۱۳۸۵)، بررسی میزان ارتباط خودراهبری در یادگیری درس دانشجویان و پزشکی و دندانپزشکی با مقاطع تحصیلی در دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد خوراسگان.

- Hiemstra, R., R., & BROCKETT, R. (۱۹۹۴). From Behaviorism incorporating self-direction in learning concepts into international design process. University of Oklahoma.
- HOM.H., JR & MURPHY, M (۱۹۸۳) Low Achiever's performance and social psychology bulletin. ۱۱, ۷۵-۲۸۵.
- Knowles, M.S (۱۹۷۵). Self-Directed Learning: A guide for learners and teachers. New York: Association Press.
- Knowles, M. (۱۹۷۵). Self Directed Learning: A guide for learners. Chicago IL: Follet.
- MILLER, B.A (۱۹۹۹). The multi grade classroom: a resource handbook for small, rural laboratory. ۱۰۱. S.W. Main street, Suite ۵۰۰ Portland, Oregon ۹۷۲۰۴.
- MILLER, B.A (۱۹۹۶). A basic understanding of multiage grouping school administration, ۵۳ (۱۱، ۱۲-۱۷).
- PETTY, G (۱۹۹۸). A Practical guide teaching today. A Course book for second edition. Printed and bound in Spain by graphycane. ۹۸-۱۰۵.
- Thomas, W. Jone. STRAGE. A. & CURLEY. R. (۱۹۹۸). Improving student self-directed learning: Issues and guidelines. Elementary school journal, ۸۸ (۳). ۳۱۳-۳۲۶.
- Thomas, E. Jone (۱۹۹۳). Promoting Independent learning in the middle grades: the of instructional support practices, the elementary school Journal. ۹۳.۵.۵۷۵-۵۹۱.
- Varner, C.& Davison, C.V. (۱۹۸۲). Psychological in Adult Learning and instruction. Tallahassee: International Institute of andragogy.
- Veenman, S (۱۹۹۵) "Cognitive and non cognitive Effect of Multi-age class.